

BÁRD KÁROLY

A vádlottak jogai és az áldozatok érdekei – megteremthető a harmónia?¹

George Fletcher The Grammar of Criminal Law címmel megjelent munkájában felhívja a figyelmet arra, hogy a nyugati kultúrához tartozó népek nyelvében a bűncselekmény sértettjeit az „áldozat” kifejezéssel illetik. Az angol *victim* szó a latin *victimából* származik, ezzel jelölték az feláldozott állatokat. A németben az *Opfer*, az oroszban a *zhertva* kifejezést használják a sértettek jelölésére.²

Jan van Dijk, Európa egyik legismertebb viktimológusa saját kutatásaira is hivatkozva megállapítja, hogy a *victima* szóval évszázadokon keresztül kizárólag az áldozati állapotokat jelölték. A XVI. századtól kezdve megjelenik a kifejezés Jézus Krisztusra vonatkoztatva. Jézus, Isten báránya (*Agnus Dei*), aki áldozatával megmentette az emberiséget. Később a kifejezést kiterjesztették azokra, akiket természeti katasztrófa sújtott, majd a bűncselekmények áldozataira.³

Az áldozatokról alkotott kép igazodik ahhoz, ahogy azt Jézusra vetítve értették: az áldozat megbocsát, feladja a jogát arra, hogy bosszút álljon. Azzal, hogy a büntetőjogot a közjog területére utalták, a bűncselekményt a közösséget és nem az egyént sértő magatartásként definiálták, megteremtették a sértett elhallgattatásának intézményi keretét. A per egykori ura, a *dominus litis* ettől fogva pusztán egyike a tanúknak, aki vallomásával segíti a hatóságokat a közösségen esett sérelem feltárásában és megtorlásában.

Az áldozatnak juttatott jelentéktelen szerep természetesen kihatott arra is, ahogy a bűnügyi tudományok a sértettet kezelték. A kezdeti viktimológiai munkákban – abban az időszakban, amikor az etiológiai irányzat dominált a kriminológiában – az áldozat a bűnelkövetés egyik okaként jelent meg.⁴ A

1 A Belügyi Szemle Bárd Károly és Hack Péter professzorok cikkeivel emlékezik a korábbi Rendőrtiszti Főiskola főigazgatójára, Kratochwill Ferenc tanár úrra. A húsz évvel ezelőtt elhunyt tanárunk a büntetőeljárás-jog tudományának művelésében is maradandót alkotott. Fő kutatási területe a sértetti jogok érvényesülése volt.

2 George P. Fletcher: *The Grammar of Criminal Law: American, Comparative, and International*. Oxford University Press, Oxford, 2007, p. 121.

3 Jan van Dijk: *Free the Victim: A Critique of the Western Conception of Victimhood*. *International Review of Victimology*, nos. 1–4, 2009.

4 A viktimológiai irányzat úttörői (Benjamin Mendelsohn, Hans von Hentig) nézeteinek ismertetésére lásd Korinek László: *Kriminológia I*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010, 339–340. o.

sértett viselkedése a bűnelkövetést magyarázó egyik tényező, akárcsak a szegénység, a pajzsmirigytúltengés vagy a szülők túlzó alkoholfogyasztása.⁵ Ezért nem nélkülözött minden alapot a korai „viktimológiát ért támadás, miszerint az nem más, mint olyan bűvészkedés, amelynek célja annak kimutatása, hogy a bűncselekmény bekövetkeztéért végül is az áldozat a felelős”⁶. Nem tanúsított érdeklődést hosszú időn át az anyagi és alaki büntetőjog tudománya sem.

A múlt század nyolcvanas éveinek elejétől azonban a figyelem mind a nemzeti jogokban, mind pedig nemzetközi téren egyre inkább az áldozatok igényei felé fordult, és megfogalmazódott a követelés egy áldozatcentrikus eljárási rend kialakítására. A sértett újrafelfedezése számos körülménnyel magyarázható.

A rehabilitatív (*treatment*) modell kudarca után újraéledt a klasszikus büntetőjogi irányzat, amely – legalábbis az Egyesült Államokban – nemcsak a büntetések arányosságát, hanem szigorítását is követelte (*just desert*). Az áldozatközpontú igazságszolgáltatási rendszer a kemény büntetőpolitikát hirdető neoklasszicista irányzat hiteles és humánus alternatívájának tűnt.⁷

A kollektív jogok hatékonyabb érvényesítése iránti követelés is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az áldozatok érdekei és jogai előtérbe kerültek. Az egyedi bűncselekmény sértettjei ugyanis sokszor marginalizált kisebbségi csoportok képviselőinek tekinthetők. Így például a feminista irányzatot képviselő tudósok és a feminista aktivisták közül többen vélik úgy, hogy a büntetőjog megfelelő eszköz a nők elnyomásának enyhítésére.⁸

A politikai baloldalon álló tudósok is átértékeltek a büntetőjogról vallott felfogásukat. Ezek a kutatók hagyományosan a büntetőjogot olyan eszköznek tekintették, amely a kapitalista rend hatalmi struktúrájának konzerválását szolgálja. Ezért érthetően a büntetőjogi beavatkozás korlátozását követelték, egyúttal – a hatalomnak korlátot állító – vádlotti jogok erősítését. A hetvenes évek végétől azonban egyre többen gondolták úgy, hogy a büntetőjog alkal-

mas a szociálisan gyengék védelmére és a hatalmi viszonyok módosítására.⁹ Ebből óhatatlanul adódott a követelés a bűnüldözés hatékonyságának növelésére az áldozatok védelme érdekében.

Az áldozati jogok elismerését előidézhette továbbá a szervezett bűnözés terjedése. A kriminális szervezetek által bevetett durva eszközökre válaszként a múlt század nyolcvanas éveitől kezdődően számos országban vezettek be áldozat- és tanúvédelmi intézkedéseket. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 1985-ben elfogadott ajánlása mellett, hogy részletesen foglalkozik az áldozatok státusával és jogaival, külön felhívja a figyelmet a speciális védelmi intézkedések szükségességére a szervezett bűnözés esetében.¹⁰

Az áldozatok irányába fordulást előidézhette az is, hogy az 1980-as években egyre többen tudott meg a világ közvéleménye a diktatúrákban elkövetett tömegmértékű, az állam által ösztönzött súlyos emberjog-sértésekről. Talán ezzel is magyarázható, hogy az első globális nemzetközi dokumentum, amely elismeri az áldozatok jogait és figyelemmel van az igényeikre, az ENSZ 1985. évi deklarációja¹¹ nemcsak a bűncselekmények, de a hatalommal való visszaélés áldozatairól is szól.

Végül közrejátszott az áldozatokkal való szolidaritás, a jogaik és igényeik iránti érzékenység erősödésében az a körülmény, hogy a hidegháború végével újra realitássá vált egy állandó nemzetközi büntetőbíróóság felállításának gondolata. 1998-ban elfogadták a római statútumot, és megszületett a Nemzetközi Büntetőbíróóság (NBB), amely a legsúlyosabb nemzetközi bűncselekmények felett hivatott ítélezni. Az NBB feladata, hogy véget vessen a tömegmértékű emberjog-sértésekért leginkább felelősök büntetlenségének és ezzel elégtételt szolgáltatson az áldozatoknak és visszaadja méltóságukat.

Az, hogy az áldozatok igényeit felismerték és elismerték, a közfelfogás változását is jelzi. Említettem, hogy a múlt század hetvenes éveinek végéig a bűnügyi tudományok nemigen foglalkoztak a sértettel, legfeljebb mint a bűnelkövetés egyik kiváltó okával. A tudósok ítéletét a laikus közösség is szentesítette. „Az »erkölcsi világrend« létezésébe vetett naiv hit ugyanis azt súgja, hogy az áldozatot ért szerencsétlenség saját korábbi vétkeinek következménye”¹², az áldozat tehát nem tarthat igényt szolidaritásra. Ma már egészen

⁵ E felfogásnak jó példája Hans von Hentignek, a viktimológia egyik úttörőjének munkája: Hans von Hentig: *The Criminal and His Victim*. Yale University Press, New Haven, 1948.

⁶ Bárd Károly: „Alkalmazott” viktimológia Észak-Amerikában. *Magyar Jog*, 1984. január

⁷ Van azonban olyan vélemény, hogy az Egyesült Államokban az áldozatok érdekeit felkaroló viktimológia a Warren vezette legfelső bíróság liberális, a vádlotti jogokat hangsúlyozó joggyakorlatára adott reakcióként erősödött meg. Lásd Danielle Levine: *Public Wrongs and Private Rights: Limiting the Victim's Role in a System of Public Prosecution*. *Northwestern University Law Review*, no. 340, 2010.

⁸ Mykola Sorochinsky: *Prosecuting Torturers, Protecting „Child Molesters”: Towards a Power Balance Model of Criminal Process for International Human Rights Law*. *Michigan Journal of International Law*, vol. 31, no. 157, 2009, p. 168., 180.

⁹ Uo.

¹⁰ Recommendation No. R(85)11 of the Committee of Ministers to Member States on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure. Elfogadta a Miniszteri Bizottság 1995. június 28-án, a miniszterhelyettesek 387. ülésén.

¹¹ Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. A deklarációt az ENSZ-közügyűlés 96. plenáris ülésén, 1985. november 29-én fogadták el.

¹² Bárd Károly: i. m. 21. o.

más a helyzet: mindenki áldozat akar lenni, és az, akinek sikerül magának áldozatszerepet (ki)találnia, bizonyosan számíthat a társadalmi elismerésre.¹³

Az áldozatok jogai iránti érzékenység megjelenik az Európai Emberi Jog Bíróság esetjogában. A testület rögzítette a pozitív kötelezettség doktrínáját. E szerint az emberi jogok tiszteletéhez nem elégséges, ha az állam tartózkodik a beavatkozástól, az emberi jogok tisztelete esetenként pozitív intézkedéseket kíván az államtól. Az államnak megelőző intézkedéseket kell tennie annak érdekében, hogy „harmadik” személyek ne sértsék embertársaik alapjogait, az élethez való jogot, a fizikai integritáshoz vagy a magánélet-hez való jogot, és intézkedéseket kell tennie, amelyekkel a mégis bekövetkezett sérelmet orvosolják.

A büntető igazságszolgáltatásra vetítve ez egyrészt kriminalizálási kötelezettséget jelent: a mások alapjogait sértő magatartásokat bűncselekménynek kell nyilvánítani. Ez tehát az anyagi büntetőjoggal kapcsolatos követelmény.

Am a pozitív kötelezettség doktrínája az eljárási jog tekintetében is követelményeket állít. A sértettek emberi jogainak védelme érdekében olyan szabályokat kell az államnak alkotnia, amelyekkel reális az esélye annak, hogy a bűnösöket felelősségre fogják vonni.

Az Európai Unióban is felismerték a sértetti jogok erősítésének szükségességét. 2001-ben megszületett az áldozatok helyzetére vonatkozó kerethatározat.¹⁴ Ez szól az áldozatok azon jogáról, hogy védelemben részesítsék őket és családtagjaikat. A jogok másik csoportját a processzuális, azaz a megismerési és a participációs jogok alkotják. Az áldozatokat a hatóságok kötelesek az eljárás menetéről és a legfontosabb döntésekről tájékoztatni. Gondoskodni kell arról, hogy az áldozatok hangot adhassanak az érdekeiknek, és bizonyítékot szolgáltatthassanak.¹⁵ 2012-ben elfogadták az áldozatok jogaira, védelmére és segítésére vonatkozó irányelvet, amely felváltotta a kerethatározatot.¹⁶

¹³ Christoph Safferling: Die Rolle des Opfers im Strafverfahren – Paradigmenwechsel im nationalen und internationalen Recht? Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, vol. 122, iss. 1, 2010, S. 88.

¹⁴ A tanács kerethatározata (2001. március 15.) a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról (2001/220/IB). Hivatalos Lap L 082., 22/03/2001, 1–4. o. A kerethatározat előzményeire, tartalmának ismertetésére, a sértettekkel foglalkozó hazai tudományos munkák felsorolására és a kerethatározat magyarországi végrehajtására lásd Róth Erika: A sértett helyzete a büntetőeljárásban az Európai Unió elvárásainak tükrében. Miskolci Jogi Szemle, 2011. különszám, 155–167. o.

¹⁵ A tanács kerethatározata (2001. március 15.) a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról (2001/220/IB). Hivatalos Lap L 082., 22/03/2001, 1–4. o., 3. és 4. cikk.

¹⁶ 2012/29/EU irányelv a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról. Hivatalos Lap L 315., 14/11/2012, 57. o.

Végül említést érdemel a Nemzetközi Büntetőbíróság statútuma, amely rendkívül széles jogokkal ruházza fel a sértetteket. A statútumban a védelmi jogok mellett megjelennek a részvételi jogok is. Az NBB intézkedéseket tesz az áldozatok (és tanúk) biztonságának, testi és lelki jólétének, méltóságának és magánszférájának védelme érdekében.¹⁷ Amennyiben az ügy az áldozatok személyes érdekeit érinti, a bíróság engedélyezi, hogy a nézeteiket és aggályait (*concerns/préoccupation/Anliegen*) kifejtsek.

Azt látjuk tehát, hogy a nemzetközi bíróságok egyre nagyobb figyelmet fordítanak a sértetti érdekekre. Mindamellett fennáll a reális veszélye annak, hogy a sértettekkel való szolidaritás lényegesen gyengíti a terhelt pozícióját, a terhelt *fairness* jogainak megnyirbálásához vezet.

Ezt pusztán két példával kívánom igazolni. Az egyik a luxembourgi bíróság ítélete a *Pupino-ügyben*.¹⁸ Ennek megértéséhez tudni kell, hogy a már említett EU-kerethatározat egyebek között előírja: a sértetteket oly módon kérdezzék ki, hogy meg lehessen óvni őket a nyilvános tárgyaláson történő kihallgatás káros hatásaitól. Igaz, hozzáteszi, hogy ennek szavatolása a bírói mérlegelés körébe tartozik és hogy a tagállamok csak olyan megoldásra kötelezettek, amely a jogrendjük elveivel összhangban van (9. cikk).

A *Pupino-ügyben* a kerethatározat hatálya volt a kérdés, konkrétan pedig az, hogy vajon az olasz bíró „félretheti-e” a nemzeti jog rendelkezését, ha úgy érzi: az nincs összhangban a kerethatározatban foglaltakkal.

Még konkrétabban: ha az olasz jog csak a szexuális bűncselekmények fiatal (tizenhat éven aluli) áldozatai esetében engedi „a különleges körülmények” közötti bizonyításfelvételt (*examination under special arrangements*) azért, hogy a sértettet megkíméljék a nyilvános tárgyaláson történő kikérdezés káros hatásaitól, akkor a kerethatározatra hivatkozva a bíróság kiterjesztheti-e, netán köteles kiterjeszteni az olasz jog említett rendelkezését a nem szexuális bűncselekmény fiatal sértettjeire.

Az Európai Bíróság (EB) megállapította, hogy az úgynevezett összhangban álló értelmezés kötelezettsége a kerethatározatokra is áll, de hozzátette, hogy az összhangban álló értelmezés követelménye megszűnik, ha a nemzeti jog nem alkalmazható oly módon, hogy az a kerethatározatban foglalt eredményre vezessen. A nemzeti jogot a kerethatározat nem „írhatja felül”, az összhangban álló értelmezés nem szolgálhat a *contra legem* értelmezés alapjául. A bíróság sajátos érveléssel mégis azt sugallta, hogy az előzetes bizonyí-

¹⁷ 68. cikk (1) bek.

¹⁸ C-105/03. Reports of Cases 2005 I-05285.

tásfelvétel kiterjeszthető az olyan esetekre is, amelyek az olasz törvényben nem szerepelnek.

Az EB tehát azzal, hogy a nemzeti bíróságokat felhívta: terjesszék ki a fiatal áldozatok védelmére hivatott rendelkezést olyan esetekre is, amelyekre ezt a nemzeti jog nem helyezte kilátásba, valójában „átírta” az olasz büntető perrendtartást. A bíróság ezzel ténylegesen nem közvetett, hanem közvetlen hatályt tulajdonított a kerethatározatoknak.¹⁹ Abbéli törekvéseben, hogy védelmet nyújtson a sértetteknek, akár azon az áron, hogy a vádlottakat illető jogokat ezzel megnyirbálja, az EB valójában nemcsak az olasz törvényt, hanem magát az Európai Unióról szóló szerződést is átírta.

Tartok attól, hogy ugyancsak az áldozat iránti részvét vezette az *Al-Khawaja*-ügyben²⁰ eljáró bírót és később az Emberi Jogok Európai Bíróságát, amikor engedélyezte, hogy az elhunyt sértett vallomását ismertessék az esküdszék előtt, illetve amikor ebben nem látta az egyezmény 6. cikkének megsértését.

Al-Khawaja-t azzal vádolták, hogy orvosként konzultáció alatt szemérem-sértő bűncselekményt (szexuális zaklatás – *indecent assault*) követett el két nő sérelmére. A sértettek közül az egyik – az állítólagos bűncselekménnyel össze nem függő okból – öngyilkosságot követett el a tárgyalás megkezdése előtt. Hónapokkal az incidens után azonban vallomást tett a rendőrségen a történetekről.

A kérdés az volt, hogy sérült-e a vádlott 6. cikk (3) d) pontjában garantált konfrontációhoz való joga azzal, hogy praktikusán az egyetlen bizonyíték, amelynek alapján az esküdszék bűnösnek mondta ki, egy olyan tanú vallomása volt, akit a védelem nem kérdezhetett ki. A Nagykamara nem látott egyezményesértést, és ezzel valójában eltörölte azt az elvet, amelyet a korábbi ítéleteiben következetesen alkalmazott, nevezetesen azt, hogy nem lehet tisztességes az eljárás, ha az elítélés kizárólag vagy döntő mértékben olyan tanú vallomásán alapszik, akinek szavahihetőségét a védelem közvetlen ki-kérdezés útján az eljárás egyetlen szakaszában sem tehette kétségessé.

Sajó és Karakas bírók különvéleményükben leszögezik, hogy „a konfrontáció jogát illetően a Bíróság a védelemhez való jog e minimumát számolta fel”. Azt is megállapítják, hogy nem volt „semmilyen konkrét, világos érdek, amely igazolhatta a védelem korlátozását, leszámítva a közösség mindig fel-

hozható érdekét, hogy a közbiztonságot fenntartsák és hogy az elkövetőket megbüntessék”²¹.

A különvéleményt megfogalmazó bírák szerint: „az a tény, hogy a Bíróság bármifajta kényszerítő ok nélkül leszállította a mércét, súlyos aggodalomra ad okot az emberi jogok európai védelmének jövőjét illetően”²². Nyitva hagyom azt a kérdést, hogy aggodalmuk megalapozott-e. De az ügy, illetve a Nagykamara okkal bírálható ítélete jelzi a törvényhozókra és a jogalkalmazókra háruló feladat nehézségét, hogy figyelemmel legyenek az áldozatok érdekeire, kifejezzék együttérzésüket velük, és egyúttal ügyeljenek arra, hogy a vádlottat illető tisztességes eljáráshoz való jog ne csorbuljon.

¹⁹ Valsamis Mitsilegas: EU Criminal Law. Oxford University Press, Oxford, Portland, 2009, p. 29.

²⁰ *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* 26766/05; 22228/06 (15/12/2011). Reports of Judgments and Decisions 2011.

²¹ Uo. Sajó és Karakas bíró részben külön-, részben párhuzamos véleménye.

²² Uo.